

Наталія Федорчук
Наук. керівник – д. філол. н., проф. Завальнюк І. Я.

СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ- ТРАНСФОРМІВ У МОВІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ГАЗЕТ

Фразеологізмам як мовним одиницям зазвичай властива експресивно-емоційна маркованість, яскрава образність і потужні виражальні властивості. Саме такі ознаки зумовлюють популярність стійких сполучень під час написання твору будь-якого стильового спрямування, а також активне використання цих дотепно-влучних одиниць у розмовно-побутовій сфері. Журналістика – не виняток: не можна уявити шпальту періодичного видання, ефективний публіцистичний матеріал, впливовий заголовок без фразеологічних одиниць. Проте їхня функція на роль на сторінках преси дещо відмінна від використання в інших стилях. Тут радше йдеться не про образність (як у розмовному та художньому стилі), а про виразовість. Фразеологічні одиниці (ФО) та їхні трансформи «не лише висвітлюють певні події, явища, факти з погляду автора (кореспондента, адресанта), а більшою мірою покликані створити певний виразово-ефективний тон, щоб переконати читача або слухача, вплинути на його емоції» [Стишов 2005: 138]. Відповідно й стилістичні функції ФО в публіцистиці дещо інші.

Фразеологізм – один із найкращих способів відтворення оцінки певного явища, факту, події, через те що він викликає в читача позитивне або негативне ставлення. Це особливо важливо при створенні заголовка газетного тексту, у який часто може бути винесено оцінку того, про що повідомляє стаття. Виразне негативне забарвлення мають ФО *підрізати (підтяти, підітнути, притяти, зламати) / підрізувати (підрізати, підтинати, зламувати) крила; [чорні] хмари збираються (нависають, скупчуються) / зібралися (нависли, скупчилися)*. Напр.: «Орлятку» **підрізають крила**. Тут подвійна актуалізація звороту дає змогу виразити тему статті й осуд явища, описуваного в ній. Пор. лід: *Загальновідомо, що Київ нині переживає не найкращі часи у своїй історії. Місто забудовується хаотично, під знесення ідуть старовинні будівлі і навіть пам'ятки архітектури, аби звільнити місце під безликі багатоповерхівки.*

Саме така доля спіткала дитячий садок «Орлятко» (УК, 14.03.2018, с. 5).

Модифікація стійкого сполучення може викликати зміну позитивної оцінності інваріантної фраземи на негативну. Найчастіше цього ефекту досягають субституцією компонента на лексему з протилежним значенням. Так, вислів *світло в кінці тунелю* зі значенням «надія на краще після довгих випробувань» у заголовку *Ширма в кінці тунелю* зазнав субституції й подвійної актуалізації: у статті йдеться про стан метробуду в Україні, де попри блискучі результати, подані в звіті, «...уся ця вельми оптимістична риторика – лише антураж, *ширма*, бажання будь-що «підправити» не зовсім зручне для когось рішення уряду...» про доцільність передачі основних пакетів акцій ВАТ «Харківметробуд» і «Дніпрометробуд» в «...управління Української державної корпорації «Укрметротунельбуд»... (ГУ, 05–12.12.2019, с. 4). Тому в результаті отримуємо негативну оцінку описуваного явища.

Емоційно-експресивна функція фразеологічних одиниць закладена в їхній природі. «Експресивне забарвлення пов'язане з виражальними особливостями фразеологічної одиниці, воно детерміноване насамперед «інтенсифікованою напругою» семантики ФО» [Ужченко В. Д. 2005: 187]. Модифікації покликані підвищувати експресивність фразеологізмів, посилювати їхні виражальні можливості при створенні публіцистичного заголовка. Заголовок, що містить фразеологізм, завжди яскравіший і «виграє» порівняно із заголовком, утвореним за допомогою стилістично нейтральних словосполучень. Зокрема, відтінок фамільярності вносить до контексту фразема *і в хвіст і в гриву* («дуже сильно, нещадно» [Словник 2003: 743]): *Губернатор у хвіст і в гриву чистив підлеглих..*, яка піддається подвійній актуалізації при зіставленні з початком статті, де міститься лексема одного з компонентами ФО тематичного поля «частини тіла» – *голова*: «*бо відповідальність несе не тільки голова*» (МУ, 05.08.2019, с. 6).

Стійке словосполучення *гав (гави) ловити* («не використовувати якоїсь можливості, упускати слушну нагоду» [Словник 2003: 350–351]), антонімізоване в заголовку *Андрій Петровський гав не ловить* (МУ, 14.01.2020, с. 4), стилістично не еквівалентне нейтральному *упускати шанс*, а тому своїм експресивно-емоційним

забарвленням привертає увагу читача, по-особливому відсвіжує заголовковий комплекс.

Національного колориту надає контексту українська приказка *і швець, і жнець, і на дуду грець* («Є люди, яким будь-яка робота до снаги, талант яких багатогранний»), що в трансформованому вигляді часто використовується в ролі заголовків: *І швець, і жнець, і на гармошці гравець* (УМ, 07.09.2019, с. 4); *Він і швець, і жнець, і рокабілі-зірка* (УМ, 29.03.2019, с. 3); *І швець, і жнець...* (*Лише у грудні минулого року японські учені представили світові чотири унікальні винаходи: робота-сомельє, робота-скрипаля, робота-асистента і «жінку»-андроїда*) (Д, 02.11.2019, с. 5).

У художньо-публіцистичних жанрах, зокрема фейлетоні, фразеологізми-трансформи виконують здебільшого функцію створення гумору і сатири. Народжені в народній уяві, вони образно, влучно й дотепно характеризують предмети і явища дійсності, а тому використовуються як засоби створення комічного, що допомагає наблизитися до читача через сміх, переконати його в певній ідеї. Внутрішня форма ФО може слугувати підґрунтям для гумористичного опису певного факту. Наприклад, у фейлетоні *Культпохід на еротичний фільм (Репортаж із засідання)* (ОУ, 05.04.2019, с. 3) гумористичний ефект створено за допомогою жартівливо-іронічного фразеологічного звороту *скакати (вскакувати) / скочити (вскочити) в гречку*: *...Тут говорили, що деякі депутати не проти стрибнути в гречку. А куди стрибати, як гречки не буде? Треба вдосталь посіяти цієї культури. Хай уряд виділить нам паливо і кредити.* Значення ФО деєтимологізовано. Дослідниця Л. Ставицька зазначає, що походження «фразеологізму *стрибати в гречку*» стосується способу життя запорізьких козаків, які, боячись порушити сувору обітницю безшлюбного життя, змушені були влаштовувати любовні побачення в гречаних полях, що знаходилися поблизу запорізьких куренів, тобто вони в буквальному сенсі «скакали в гречку»... [Ставицька 2008: 141–142].

Функція відтворення внутрішніх якостей персонажа характерна в основному для творів художнього стилю. Проте в публіцистиці зрідка трапляються модифіковані ФО з такою роллю. Наприклад, усічену приказку *сам себе не похвалиш – ніхто не похвалить* винесено в заголовок статті *Сам себе не похвалиш...* (ДТ, 16.10.2019, с. 3). В іронічному за змістом контексті публікації постає кандидат

у президенти з невисоким рейтингом популярності. Проте шляхом скандалів навколо свого імені він намагається здобути популярність.

Фразеологічні одиниці нерідко характеризують мову персонажів у жанрах, близьких до художніх, наприклад, у нарисі, есе, фейлетоні. Так, у фейлетоні-пародії на засідання Верховної Ради під назвою з фразеологізмом *темний ліс: Хайдер, або Рада у дрімучому лісі* (ЛУ, 03.05.2018, с. 4) мовлення алегоричних персонажів насичене трансформами, за допомогою яких автор демонструє основну мету кожного з них – лобіювання власних інтересів. Напр.: *Депутат Бик... мотивує свій запит тим, що червоне на нього вплива заспокійливо і підвищує загальну потенцію...* (пор.: як бичу червоне); *Депутат Ворона... як зрозуміти повсякденний вислів «Не каркай!»...* (пор.: не каркай); *Депутат Мавпа: «Про зниклі окуляри та куди подівся віз, на якому щось тягли з полігону Лебідь, Щука і Рак?»* (пор.: мавпа й окуляри; а віз і нині там; лебідь, щука і рак). Голова Ради повторює фрази: *«Ну що за звірі, їй-богу! Гірше людей!»*; *«Будьте звірями, а не людьми!»*; *«Ну ви ж звірі, а не люди!»*, які характеризують не лише його мовлення, а й описують поведінку «звірів-депутатів», натякаючи на *ФО стати людиною; сердитий як звір; як звір, спущений з прив'язі* тощо й експлікуючи фразеологічне значення стійкого сполучення в заголовку, яке узагальнено оцінює ситуацію як *дрімучий ліс* – «щось незрозуміле, невідоме, заплутане» [Словник 2003: 348].

Особливій лаконізації заголовка сприяє така кількісна зміна компонентного складу фразеологізму, як еліпсис. Напр., усічена приказка *Казав пан, кожух дам, та й слово його тепле*, що означає «обіцяного якийсь час чекають, а потім утрачають надію, що його одержать» [Словник 2003, с. 83], виступаючи в ролі заголовка *Казав пан, кожух дам...* (Д, 24.04.2019, с. 3), містить прихований натяк на зміст статті, присвяченої проблемам із теплопостачання на Сумщині (*«...керівництво ДК «Газ України» попередило і міського голову про те, що відбір газу несанкціонований, оскільки договір про його постачання не укладено. Тож будь-якої миті місто може відчувати «принади» холодної зими»*) (Д, 24.04.2019, с. 3). Як бачимо, значення скороченої фраземи-заголовка після прочитання тексту отримує подвійну актуалізацію, подаючи основну думку матеріалу в лаконічній формі.

Із місткістю усталених сполучень пов'язана також їхня роль як кінцевої фрази, що узагальнено підсумовує сказане. Зазвичай прикінцевий акорд пов'язаний із заголовком. Аналітична стаття під назвою *П'ятий подвиг Геракла*, яка містить натяк на фразеологізм *авгієві стайні*, присвячена проблемі утилізації сміття в столиці. Із основним заголовком перекликається внутрішній – «*Хто очистить Авгієві стайні?*» – у формі питання, на яке подано відповідь наприкінці матеріалу: «...але чи зможе він [мер] повторити відомий подвиг Геракла..., покаже час, ліміт якого вже вичерпано. Адже Авгієві стайні переповнені вищерт» (УК, 19–25.04.2018, с. 6).

Фразеологічні одиниці за всіма ознаками слугують найкращим засобом для створення заголовків у мові сучасних українських газет, сприяють ефективній реалізації функцій першого знака тексту. Як маніфестант змісту певного матеріалу заголовок із модифікованою фразеологічною одиницею «1) загострює увагу читача на змістові, 2) стисло повідомляє про сам зміст, 3) концентровано відбиває головну думку автора, спонукає до прочитання надрукованого, 4) спонукає до прочитання надрукованого, 5) підвищує ефективність засвоєння прочитаного, 6) експлікує «культурні константи», фонові знання адресата» [Ужченко Д. В. 2005: 109].

Отже, фразеологізми-трансформи в мові сучасних українських газет виконують різноманітні стилістичні функції: емоційно-експресивну; оцінну; створення гумору і сатири; відтворення внутрішніх якостей персонажа; характеристики мови персонажів; узагальненого підсумку висловленого тощо. Найактивніше фразеологічні одиниці функціонують у заголовках газетних публікацій, привертаючи увагу читача незвичним експресивно-емоційним забарвленням і водночас надаючи таким заголовковим комплексам свіжості, небуденності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ставицька Л. Українська мова без табу: словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми Київ : Вид-во «Часопис «Критика», 2008. 456 с.

2. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). 2-ге вид., перероб. Київ : Пугач, 2005. 388 с.

3. Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 2003. 1104 с.

4. Ужченко Д. В. Граматична структура фразеологізмів. *Фразеологія сучасної української мови*. Луганськ : Альма-матер, 2005. С. 103–109.

5. Ужченко В. Д. Динаміка українських фразеологізмів. *Фразеологія сучасної української мови*. Луганськ: Альма-матер, 2005. С. 169–191.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ФО – фразеологічна одиниця

Газети:

ДТ – «Дзеркало тижня»

Д – «День»

ГУ – «Голос України»

ЛУ – «Літературна Україна»

МУ – «Молодь України»

ОВ – «Освіта України»

УК – «Урядовий кур'єр»

УМ – «Україна молода»

Марина Химич

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Богатько В.В.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ФУНКЦІЇ ЕПІТЕТА В ПОРТРЕТНІЙ ХАРАКТЕРИСТИЦІ ПЕРСОНАЖІВ (ЗА РОМАНОМ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО «ГЕТЬМАН ІВАН ВИГОВСЬКИЙ»)

У сучасній лінгвістиці посилилася потреба вивчення мовностилістичної структури історичних романів другої пол. XIX ст. про добу козацтва, що містять важливу лінгвокраїнознавчу інформацію, а також становлять джерело дослідження історії стилів української літературної мови, зокрема з погляду структурно-семантичної ролі в художніх текстах епітетів як зображальних і